

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОЛОГІЯ

ВИПУСК 37

2018

О.Максимець

доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук
Таврійського державного агротехнологічного університету

РОЗВИТОК СУФІКСАЛЬНОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПІДСИСТЕМИ ІМЕННИКІВ ІЗ ТРАНСПОЗИЦІЙНИМ ЗНАЧЕННЯМ ОПРЕДМЕТНЕНОЇ ДІЇ

(словотвірні структури з суфіксом -m/j/-)

Постановка проблеми. Серед значної частини лексичних одиниць своєрідну групу похідної лексики становлять девербативні іменники, в структурі яких поєднуються певні ознаки двох лексико-граматичних класів слів – дієслова й іменника. Девербативи, об'єднані спільним значенням «опредметнена дія/стан», є репрезентами різних родів дії: тривалої, розгорнутої в часі, результативної, мультиплікативної, одноактної, ітеративної.

Деривати із загальним словотвірним значенням опредметненої дії утворюють систему словотвірних типів із певними частковими словотвірними значеннями.

Ця система формувалася протягом тривалого історичного періоду. Тому систему форматів, що беруть участь у творенні віддієслівних іменників складають спільнослов'янські суфіксальні морфеми (-**нн(я)**, -**тт(я)**, -**б(а)**, -**ок**, -**иц(я)**, -**от**) та запозичені (-**аціj(а)**, -**аж**, -**ур(а)**). Кожний словотвірний тип на позначення опредметненої дії характеризується певними семантичними особливостями. Саме цим і зумовлюється активність вжитку іменників кожного словотвірного типу та сфера їх стилістичного використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження лінгвальної природи українських іменників, а в їх межах – і девербативів зі значенням опредметненої дії, процесу, стану – має в мовознавстві певну традицію. У

полі наукових розвідок перебували питання історії формування девербативних субстантивів [2, с. 1; 6, с. 1; 8, с. 2; 10, с. 298], вивчено окремі типи цих похідних [4, с. 115; 12, с. 1; 13, с. 1], їх семантичну та морфологічну валентність [9, с. 32], стилістичні функції [7, с. 1].

Дериваційний аспект вивчення віддієслівних похідних дав підстави для вибудови концепції словотвірної категорії опредметненої дії [3, с. 143-144; 5, с. 22-28], або категорії опредметнених значень дієслівних предикатів [11, с. 149]. В.Олексенко підкреслює, що “за своєю природою і механізмом утворення словотвірна категорія опредметнених значень дієслівних предикатів належить до словотвірних категорій особливого типу” [11, с.207].

Мета нашої розвідки полягає в тому, щоб визначити лексико-словотвірні групи віддієслівних іменників, які творяться за допомогою суфікса *-m/j/-* та простежити їх динаміку.

Виклад основного матеріалу. У сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом *-m/j/-* є досить продуктивним. Іменники з цим суфіксом утворюються як від основ дієслів доконаного виду (*вигнути – вигнуття*), так і від дієслів недоконаного виду (*колоти – колоття*).

За допомогою цього суфікса постали іменники й від тих дієслів, у яких односкладовий корінь зазнав певних модифікацій унаслідок історичних змін. Це зв’язані дієслівні основи з коренями **-я-ти, -йня-ти**, пор.: *зайняти – зайняття, підійняти (підняти) – підняття, прийняти – прийняття, розняти – розняття, сприйняти – сприйняття* [11, с. 155].

Формант **-т(я)**, який походить з давнього **-т- + ъје**, в аналізованих утвореннях є носієм досить високого рівня узагальнення, абстрагування дієслівної ознаки.

Типовим для більшості іменників із згаданим суфіксом є значення опредметненої процесуальної дії та її наслідку. У кінці XVII – протягом XVIII ст. творення іменників зазначеного типу було малопродуктивним, наприклад: *Омытя грѣховъ твоихъ* (МатТим 1699 II 43), для *прежитія и отслуженя долгу* (ДНРМ 1716 880), *по случаю...закритія Днепрових границь*

(ДДГ 1746 73), а послѣ битя на другий день велѣль вимазатъ водкою (ДДГ 1723 179), До пития в горячкахъ (ЛО 22), По змитию мазат олѣйкомъ (24), велѣль ехатъ для взятія мнѣ ...о(т) гспдна моего резолюцій (ПР 1758 129).

Протягом ХІХ ст. спостерігається значне зростання кількості таких утворень, наприклад: *зачатіє* (СМШ І 268), *шитте* (Писк 40), *карбуватте* (50), *спожитте* (111), *волоття* (130), *надуте* (Ж 476), *начате* (499), *підбитте* (638), *рубате* (840), *терте* (960), *закуття* (Яв 252). У кінці ХІХ – початку ХХ ст. кількість дериватів зазначеного типу продовжує збільшуватися, наприклад: *бриття* (УміСп 63), *взяття* (93), *закриття* (262), *колоття* (362), *розбиття* (388), *миття* (452), *одкриття* (598), *накриття* (789), *розлиття* (863), *гниття* (863), *розвиття* (854), *визнаття* (Гр І 160), *граття* (322), *добуття* (400), *жаття* (476), *колоття* (ІІ 273), *молоття* (443), *набуття* (466), *пахіття* (ІІІ 103) “орання”, *підняття* (173), *познаття* (266) “пізнання”, *росп’яття* (ІV 78), *сповиття* (180), *спожиття* (183), *полоття* (289), *узяття* (326). Поодинокі інновативні утворення засвідчуються в поетичних творах І.Франка та “Практичному російсько-українському словнику” Г.Сабалдира, наприклад: *взяття* (ЛексФр 28), *зопсуття* (94), *риття* (Саб 36), *вигнуття* (60), *гнуття* (76). Значно збільшилася кількість іменників розгляданого типу й у першій половині ХХ ст. Так, «Українсько-російський словник» за ред. І.Кириченка фіксує кілька таких новотворів, наприклад: *відбуття* (К І 219), *відкриття* (235), *відняття* (243), *дуття* (473), *зайняття* (ІІ 49), *закуття* (65), *залиття* (68), *зашиття* (161), *здобуття* (212), *здуття* (216), *злиття* (231), *змиття* (241), *лиття* (444), *набуття* (564), *накриття* (612), *нашиття* (675), *обшиття* (ІІІ 78), *окуття* (120), *перезняття* (271), *перейняття* (273), *перекриття* (281), *переплиття* (300), *перешиття* (330), *підбиття* (359), *підкуття* (381), *підшиття* (424), *покриття* (ІV 77), *полиття* (88), *пороття* (207), *прийняття* (359), *прилиття* (370), *прикриття* (365), *прикуття* (367), *пришиття* (430), *прориття* (494), *роздуття* (V 113), *розлиття* (137), *розмиття* (146), *розняття* (152), *ужиття* (X 403), *рошиття* (216), *ужиття* (VI 168) “уживання”, *ушиття*

(265). У другій половині ХХ ст. склад цієї групи істотних змін не зазнав. Головним чином мовцями використовуються вже відомі утворення, а нові фіксації відповідних похідних є поодинокими, як-от: *м'яття* (СУМ IV 840), *натертя* (V 211), *прошиття* (VIII 351). Окремі утворення зазначеного типу містять і діалектні словники, які вийшли друком у другій половині ХХ ст. Іменники цього типу функціонують у бойківських говірках, наприклад: *сіяття* (Он II 220) “сіяння”.

Поодинокі утворення відповідної структури позначають **процеси, пов'язані з переміщенням, пересуванням**, наприклад: *отложилеиъ до прибуття своего в домъ* (ДНРМ 1710 52), *вороття* (Ж 122), *вибуття* (Саб 60), *відплиття* (К I 246).

Окремі іменники є **назвами психічного, фізичного стану людини**. В обстежених джерелах XVII – XVIII ст. похідні зазначеного типу є спорадичними: *Такое было святыхъ апостоловъ на семь свѣтѣ спокойное и роскошное жите* (МатТим 1621 I 253). Протягом ХІХ ст. кількість утворень окресленого типу поступово зростає, наприклад: *буттє* (Писк 16), *забуття* (Лев 41), *сумяття* (44), *замятє* (Ж 258), *згитъе* (Голов 594) “смерть”. У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. продуктивність цього лексико-словотвірного типу продовжує зростати: *почуття* (ЛексФр 188), *чуття* (УміСп 619), *предчуття* (771), *самочуття* (Гр IV 101), *спочуття* (188). Обстежені ж джерела першої половини ХХ ст. свідчать про поступову втрату продуктивності розгляданих ЛСТ: *відчуття* (К I 265), *небуття* (680), *прочуття* (IV 534), *ухиття* /розм./ (VI 256) “бажання”, *сприйняття* (V 468). Протягом ХІХ - ХХ ст. основний склад розгляданих утворень в цілому сформувався й у другій половині ХХ ст. нових похідних цього ЛСТ не виявлено.

Обстежені джерела кінця XVII – XVIII ст. фіксують у межах розгляданих дериватів нечисленні іменники, **що вказують на стосунки між людьми, їх волевиявлення**, наприклад: *Доходячи теды правдивого его признатя* (ДДГ 1713 199), *И храни насъ г(с)ди wt злыхъ сожителеи: и даи нам в сожитіА любовь хранителеи* (Зин 299), *Пехота позостала отъ*

виколютя (МатТим I 140) «винищування». Протягом ХІХ ст. кількість таких утворень залишається досить обмеженою, наприклад: *боротя* (Шейк 93), *прикрите* (Ж 748), *співчутє* (902), *спокутє* (906), *спочутє* (908). Проте у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. спостерігається поступове зростання кількості похідних, що належать до цього лексико-словотвірного типу, наприклад: *закляття* (ЛексФр 76), *обняття* (149), *прокляття* (197), *каяття* (УміСп 876), *відкриття* (216) “відвертість”, *кляття* (II 256), *виняття* (Яв 92) “взяття приступом”, *гніття* (145) “гноблення”, *каламуття* (331) “розбрат, сварка”. Протягом ХХ ст. з’явилося небагато новотворів цієї групи, наприклад: *визнаття* (К I 156), *викриття* (158), *напуття* (II 640) “поради, побажання кому-небудь”, *невжиття* (II 682), *пожиття* (IV 24).

На кожному етапі розвитку нової української мови зазначені іменники використовуються в усіх функціональних стилях, крім наукового та офіційно-ділового, наприклад: *требую(т) самого в м пна в Но(в)городокъ прибытия* (ПР 1734 66), *Щоби змусити рабінів до прибуття до атхикатедри Львівскої, одержала шляхта відповідне порученє* (Записки 1827 I XV 27), *А все ж неминучим було злиття світських мотивів із релігійними* (КЮ липень 1992 15), *Що машини навряд щоб я у Спілки в таку годину допросився (тобто в таку незручну годину прибуття потягу до Києва)* (Тич листи 12 164), *Восени 1943 року, одразу після прибуття до Львова* (УМЛШ 1993 4 44), *Бажая Вам сил, здоров’я й довгих років щасливого радісного життя* (Тич листи 12 255); ... *і від остаточного знищення й забуття був врятований тільки дивною жінкою, яка ненавиділа його понад усе на світі* (Загр 133); *Виходить, ще не все в тобі вмерло, коли звичайна розмова з угорським лідером викликала таке каяття* (ТисМик 66); *Образ Кухаренка неодмінно викличе в юних читачів співчуття вже з першого знайомства з ним* (УМЛШ 1993 4 39) тощо.

Висновки. Таким чином, іменники із загальним словотвірним значенням предметної дії утворюють багату і складну систему лексико-словотвірних

типів. Серед них виокремлюються іменники, які утворюються від дієслівних основ за допомогою суфікса *-m/j/-*.

Формант *-m/j/-*, який походить з давнього *-т- + ъје*, в девербативних іменниках є носієм досить високого рівня узагальнення, абстрагування дієслівної ознаки. Типовим для більшості девербативних іменників зі згаданим суфіксом є значення предметної процесуальної дії та її наслідку (*колоття, миття, молоття, полоття, прийняття, ромиття*). Семантична ємність форманта *-m/j/-* є досить обмеженою. В досліджений період він продукував нечисленні похідні, що сформували 3 лексико-словотвірні групи. Іменники на позначення стосунків між людьми, їх волевиявлення у системі нової української мови кінця XVII – XVIII ст. за свідченням обстежених джерел є поодинокими. Кількість їх дещо зростає в XIX ст., проте вже в другій половині XX ст. продуктивність зазначеної моделі у творенні таких девербативів занепадає. Із досліджуваних похідних, поява яких зафіксована в розгляданій період, раніше від інших почалося формування лексико-словотвірної групи зі значенням руху: *вибуття, відплиття* (XVIII ст.), а найпізніше – лексико-словотвірної групи іменників, що ж назвами психічного, фізичного стану людини: *забуття, сумяття, почуття, небуття, сприйняття* (XIX ст.).

У функціональному плані девербативні іменники на *-тт(я)* співвідносні з іменниками на *-анн(я)*, проте якщо останнім більш властиве значення розгорнутої в часі, незавершеної дії, то похідні з суфіксом *-тт(я)* є виразниками дії результативної.

Література:

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови / Нариси із словозміни та словотвору. Ужгород: Закарпат. вид-во, 1960. 416 с.
2. Булатова Л.Н. Отглагольные существительные на -нье, -тье в русских говорах // Труды Института языкознания АН СССР. М., 1957. Т. VII. 416 с.
3. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К.: Наукова думка, 1988. 256 с.

4. Вовк А. Дієслівні іменники жіночого роду з наростком -к- в зіставленні з іншими дієслівними іменниками // Збірник секції граматики української мови. Кн.І. К., 1930. С.115-116.
5. Городенська К.Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника) // Мовознавство. 1994. №6. С.22-28.
6. Гумецька Л.Л. Нариси словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. К.: Вид-во АН УРСР, 1958. 298 с.
7. Дідківська Л.П., Родніна Л.О. Словотвір. Синонімія. Стилїстика. К.: Наукова думка, 1982. 170 с.
8. Ковалик І.І. Особливості іменникового словотвору східнослов'янської мовної групи // Питання слов'янського мовознавства. Львів, 1963. Кн.9. С. 3-17.
9. Кравченко М.В. Семантична і морфонологічна валентність словотворчих одиниць у системі віддієслівних дериватів // Мовознавство. 1988. №1. С. 32-37.
10. Крымский А. О малорусскихъ отглагольныхъ существительныхъ на -енне и -інне // Юбилейный сб. в честь В.Ф.Миллера. М., 1900. С. 298-304.
11. Олексенко В.П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників: Монографія. Херсон: Айлант, 2001. 240 с.
12. Ращинская Г.Н. Отглагольные имена существительные на -ння, -ення (-иння), -ття в современном украинском языке: Автореф. дис. ... канд. филол.наук. Львов, 1968. 21 с.
13. Токарь В.П. Из истории суффиксов в украинском языке (суффиксы -к-а, -ик, -ок): Автореф. дис... канд. филол. наук. Днепропетровск., 1955. 15 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- Гр Словарь української мови: В 4 т. / Зібран. ред. журн. “Киев. старина”. Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. – К., 1907-1909.
- Голов Головацький Я.Ф. Словник української мови / Науковий збірник музею української культури у Свиднику, 1982. – №10. – С.311- 612.
- ДДГ Ділова документація Гетьманщини XVIIIст – К.: Наукова думка,

1993. – 392 .

- ДНРМ Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). – К.: Наукова думка. – 1976. - 415с.
- Ж Малорусско-немецкий словарь: В 2т. – Львів, 1886. – 1117с.
- Записки Записки Наукового товариства імені Шевченка. Наукова часопись. Виходить у Львові що два місяці. – 1827 – 1910.
- Загр Павло Загребельний. Брухт. – Харків: Фоліо, 2003. – 399с.
- Зин Климентій Зіновійв. Вірші. Приповісті посполиті. – К.: Наукова думка, 1971. – 387с.
- К Українсько-російський словник: У 6 т. / За заг. Ред. І.Кириченка. – К.: Наукова думка, 1953-1963..
- КЮ Кур'єр Юнеско. Україномовний журнал, видається під егідою Національної комісії України у справах Юнеско. – 1992-1999.
- Левч Опыт русско-украинского Словаря / Составил Мих. Левченко. – Кієвъ, 1879. – 190 с.
- ЛексФр. Лексика поетичних творів Івана Франка: Меточні вказівки з розвитку лексики / Укладачі: І.І.Ковалик, І.Й.Ощипко, Л.І.Полюга. – Львів: ЛГУ, 1990. – 264с.
- МатТим Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. : Підготували до видання В.В.Німчук та І.І.Лиса: В 2т. – Київ – Нью-Йорк, 2003.
- Писк Словникъ: Живої народнеї, пісьменної і актової мови руськихъ югівщанъ Російської і Австрійсько-Вендерської цесарії / Составил Фортунать Пискуновъ. – Кієвъ, 1882. – 310 с.
- ПЛ Приватні листи XVIIIст./ Підгот. до вид. В.А.Передрієнко. – К.,1987. – 173с.
- СМШ Словник мови Шевченка. – К.: Наукова думка, 1964.
- СУМ Словник української мови: В 11т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
- Тис Мик Загребельний П. Тисячолітній Миколай. – К.: Довіра, 1982.

- Ум і Сп Уманець М., Спилка А. Русско-українській словарь. – Берлін, 1924.
Запоріжжя, 1992.
- УМЛШ Українська мова і література в школі. Науково-методичний журнал
Міністерства освіти УРСР. – 1970-1990.
- Шейк Опыт южнорусскаго словаря. – К., 1861.
- Яв Яворницький Д.І. Словник української мови. – Катеринослав: Слово,
1920.- Т.1. – 412с.

Анотація

О.МАКСИМЕЦЬ. РОЗВИТОК СУФІКСАЛЬНОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПІДСИСТЕМИ ІМЕННИКІВ ІЗ ТРАНСПОЗИЦІЙНИМ ЗНАЧЕННЯМ ОПРЕДМЕТНЕНОЇ ДІЇ (словотвірні структури з суфіксом -m/j/-)

Іменники із загальним словотвірним значенням предметної дії утворюють багату і складну систему лексико-словотвірних типів. Ця система формувалася протягом тривалого історичного періоду. Тому систему форматів, що беруть участь у творенні віддієслівних іменників складають спільнослов'янські суфіксальні морфеми (-нн(я), -тт(я), -б(а), -ок, -иц(я), -от) та запозичені (-аціj(а), -аж, -ур(а)). Серед них виокремлюються іменники, які утворюються від дієслівних основ за допомогою суфікса -m/j/-. Мета нашої роботи – визначити лексико-словотвірні групи віддієслівних іменників, які творяться за допомогою суфікса -m/j/- та простежити їх динаміку.

Ключові слова: словотвір, предметна дія, іменник, суфікс, історія, розвиток, продуктивність.

Summary

DEVELOPMENT OF SUFFICIAL WORD-FORMATION SUBSYSTEM OF NOUNS WITH TRANSPOSITIONAL VALUE OF SUBJECTIFIED ACTION

(word-formation structures with suffix -m/j/-)

Nouns with the general word-formation meaning of the subjectified action form a rich and complex system of lexical-word-formation types. Among them there are nouns that are formed from verbal bases with the suffix -тт(я).

Formant -тт(я), which comes from the old -т- + ъје, in the deverbative nouns, is the carrier of a rather high level of generalization, abstraction of the verb attribute. The typical for most deverbative nouns with the mentioned suffix is the meaning of the subjectified procedural action and its effect (*колоття, миття, молоття, полоття, прийняття*). The semantic capacity of the formant -тт(я) is rather limited. In the study period, it produced a few derivatives that formed 3 lexical-word-formation groups. Nouns on the identification of relations between people,

their expression of will in the system of new Ukrainian language at the end of the XVII – XVIII centuries according to the explored sources, are singular. Their number increases in the XIX century, however, already in the second half of the XX century the productiveness of this model in the creation of such deverbatives decreases. From the studied derivatives, the appearance of which was recorded during the period under review, earlier the formation of a lexical-word-formation group with the motion value began: *вибуття, відплиття* (XVIII century), and most recently - a lexical-word-formation group of nouns, the same names as the mental, physical state of man: *забуття, сумяття, почуття, небуття, сприйняття* (XIX century).

At each stage of the development of new Ukrainian language, the indicated nouns are used in all functional styles, except scientific and official.

Functionally, the deverbative nouns on **-тт(я)** correlate with nouns on **-анн(я)**, but if the latest is more peculiar to the value of expanded in time, the incomplete action, the derivatives with the suffix **-тт(я)** are the expressions of the resultantaction.

Key words: *word formation, actions as a subject, noun suffix, history and development, productivity.*